

Uchwała z dnia 28 kwietnia 2010 r., III CZP 9/10

Sędzia SN Jacek Gudowski (przewodniczący)

Sędzia SN Grzegorz Misiurek

Sędzia SN Irena Gromska-Szuster (sprawozdawca)

Sąd Najwyższy w sprawie z wniosku Barbary S. przy uczestnictwie Anastazji O. i Lidii M. o dział spadku i podział majątku wspólnego, po rozstrzygnięciu w Izbie Cywilnej na posiedzeniu jawnym w dniu 28 kwietnia 2010 r. zagadnienia prawnego przedstawionego przez Sąd Okręgowy w Lublinie postanowieniem z dnia 30 listopada 2009 r.:

„Czy w świetle art. 373 w związku z art. 13 § 2 k.p.c. dopuszczalna jest apelacja uczestnika kwestionującego zgłoszony w sprawie o dział spadku i podział majątku wspólnego wniosek innego uczestnika o stwierdzenie zasiedzenia nieruchomości będącej poprzednio własnością spadkodawcy, od postanowienia wstępnego wydanego w trybie art. 685 k.p.c., nie zawierającego jednak żadnego rozstrzygnięcia (pozytywnego, bądź negatywnego) w przedmiocie zasiedzenia?”
podjął uchwałę:

Od postanowienia wstępnego wydanego na podstawie art. 685 k.p.c., w którym nie rozstrzygnięto zgłoszonego w sprawie o dział spadku wniosku o zasiedzenie, uczestnikowi wnoszącemu o oddalenie tego wniosku przysługuje apelacja.

Uzasadnienie

Przedstawione Sądowi Najwyższemu do rozstrzygnięcia zagadnienie prawne powstało w sprawie o dział spadku i podział majątku wspólnego, w której wnioskodawczynie domagała się ustalenia, że w skład spadku po jej mężu Józefie S. wchodzi m.in. nieruchomość nr 291/1, zabudowana domem mieszkalnym, natomiast uczestniczki wnosiły o wydanie postanowienia wstępnego stwierdzającego, że każda z nich nabyła przez zasiedzenie fizycznie wydzieloną,

określoną część tej nieruchomości, stanowiącą odrębne działki oraz stwierdzenie, że nie wchodzi one w skład spadku.

Sąd Rejonowy w Lublinie po przeprowadzeniu postępowania dowodowego oraz dokonaniu, przy udziale biegłego geodety, podziału przedmiotowej nieruchomości na trzy odrębne nieruchomości stanowiące działki nr 291/2, 291/3 i 291/4, wydał w dniu 30 czerwca 2009 r. postanowienie wstępne, w którym ustalił, że w skład spadku po Józefie S. wchodzi nieruchomość oznaczona jako działka nr 291/2, zabudowana domem mieszkalnym oraz udział w 1/2 własności samochodu osobowego i 52 akcje imienne spółki "P.Ś.". Ustalił m.in., że nieruchomość oznaczoną nr 291/1 spadkodawca otrzymał od rodziców w 1965 r. i zgodnie z ustaleniami rodzinnymi została ona podzielona nieformalnie na trzy działki; jedną posiadał spadkodawca i wraz z żoną zbudował na niej dom mieszkalny, a dwie pozostałe uprawiały jego siostry – uczestniczki postępowania.

Sąd Rejonowy uznał, że uczestniczki wypełniły przesłanki zasiedzenia przewidziane w art. 172 § 1 i 2 k.c., a zatem należało wydzielić posiadane przez nie działki i wyłączyć je z masy spadkowej po Józefie S. oraz przesądzić, że w skład spadku po nim wchodzi jedynie nieruchomość nr 291/2 stanowiąca działkę zabudowaną domem mieszkalnym.

Od postanowienia wstępnego wniosła apelację wnioskodawczyni, wskazując, że zaskarża je w części obejmującej ustalenie, iż w skład spadku po Józefie S. wchodzi tylko nieruchomość wymieniona w sentencji postanowienia, a tym samym nie wchodzi dwie pozostałe, wydzielone z niej nieruchomości. Wniosła o zmianę tego postanowienia przez ustalenie, że w skład spadku po Józefie S. wchodzi wszystkie trzy opisane wyżej nieruchomości.

Przy rozpoznawaniu apelacji Sąd Okręgowy powziął wątpliwość przedstawioną w zagadnieniu prawnym wywiedzioną z ogólnych założeń charakteru apelacji, które mogą prowadzić do wniosku, że przedmiotem apelacji jest orzeczenie nieistniejące, gdyż Sąd Rejonowy nie zamieścił w sentencji żadnego rozstrzygnięcia dotyczącego wniosków o zasiedzenie złożonych przez uczestniczki postępowania. W takiej sytuacji wnioskodawczyni nie przysługiwałaby apelacja, lecz wniosek o uzupełnienie postanowienia wstępnego (por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 12 listopada 1974 r., III CZP 69/74, OSPiKA 1976, nr 6, poz. 114). Jednakże w nowszym orzecznictwie przeważa stanowisko zajęte przez Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 21 sierpnia 2008r. IV CZ 62/08 ("Izba Cywilna" 2009, nr 10, s.

49), że w takiej sytuacji zainteresowany uczestnik postępowania może zaskarżyć postanowienie wstępne apelacją. Sąd Okręgowy, mając na względzie ograniczenia płynące z art. 618 § 1 i 3 k.p.c., opowiedział się za pierwszym rozwiązaniem.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Przedstawione zagadnienie prawne obejmuje ściśle określoną sytuację procesową, w której gdy apelację od postanowienia wstępnego, zaliczającego do majątku spadkowego tylko jedną nieruchomość, a nie trzy, jak żądano we wniosku, złożyła wnioskodawczyni, a nie uczestniczki, których wniosek o zasiedzenie nie został w sentencji tego postanowienia rozstrzygnięty. Zagadnienie takie nie było wprost przedmiotem rozstrzygnięcia Sądu Najwyższego, zajmującego stanowisko odnoszące się do sytuacji zbliżonych, w których sąd, w sentencji postanowienia działowego, nie zaliczył danego przedmiotu do dzielonego majątku ani nie ustalił, że nie wchodzi on w skład tego majątku, a jedynie w uzasadnieniu stwierdził, że przedmiot ten nie należy do dzielonej masy majątkowej, oraz do sytuacji, w których sąd nie zamieścił w sentencji innych dodatkowych rozstrzygnięć, podlegających według przepisów ustawy zamieszczeniu z urzędu.

W tym przedmiocie w doktrynie i orzecznictwie prezentowane są dwa poglądy.

Przyjmuje się, że niezaliczenie w sentencji postanowienia działowego danego przedmiotu do dzielonej masy oraz nieorzeczenie, że nie należy on do tego majątku, ale ustalenie tego faktu w uzasadnieniu postanowienia oznacza, iż zapadło w tym przedmiocie rozstrzygnięcie negatywne. Uczestnikowi, który nie zgadza się z takim stanowiskiem przysługuje środek odwoławczy, a nie wniosek o uzupełnienie orzeczenia.

Pogląd taki wyraził Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 17 września 1969 r., III CZP 70/69 (OSNCP 1970, nr 6, poz. 96), wskazując, że zgodnie z art. 618 k.p.c. w postępowaniu działowym sąd rozpoznaje całość związanych z tym podziałem stosunków i postanowienie o podziale majątku wspólnego obejmuje całosciowe rozstrzygnięcie sprawy. Po wydaniu tego postanowienia uczestnik nie może już dochodzić ustalenia, że jakiś przedmiot należał do jego majątku odrębnego, jeżeli przedmiot ten został zaliczony do majątku wspólnego i objęty postanowieniem o podziale tego majątku. Z tego względu niezaliczenie przez sąd jakiegoś składnika majątkowego do majątku wspólnego podlegającego podziałowi nie oznacza pominięcia go, co mogłoby uzasadniać odpowiednie stosowanie art. 351 k.p.c., lecz jest rozstrzygnięciem merytorycznie negatywnym, odpowiadającym niezaliczeniu

tego składnika do majątku wspólnego podlegającego podziałowi. W takim wypadku jedynie w drodze rewizji uczestnik postępowania mógł żądać objęcia postanowieniem o podziale majątku wspólnego większej liczby składników, niż to uczynił sąd pierwszej instancji.

Takie samo stanowisko zajął Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 13 lutego 1970 r., III CZP 97/69 (OSPika 1971, nr 9, poz. 167), w której uznał, że nieorzeczenie przez sąd pierwszej instancji w sentencji postanowienia działowego zasądzającego obniżoną spłatę lub uwzględniającego tylko w części zgłoszone roszczenie z tytułu posiadania przez innego spadkobiercę przedmiotów spadkowych (art. 686 k.p.c.) o oddaleniu nieuwzględnionych części żądań, nie stanowi przeszkody w zaskarżeniu takiego postanowienia co do tych części. Sąd Najwyższy podkreślił, że w postępowaniu działowym sąd nie rozpatruje żądań uczestników w takim znaczeniu jak w procesie i z tego względu postanowienie działowe z reguły zawiera tylko orzeczenie treści pozytywnej.

Także w uchwale z dnia 7 kwietnia 1970 r., III CZP 5/70 (OSPika 1971, nr 9, poz. 168) Sąd Najwyższy podkreślił, że w sentencji postanowienia działowego nie stwierdza się, iż spadkobierca stracił prawo do spłaty ani że spłaty nie otrzymuje. Dział spadku jest całością, tworzy nowy stan prawny i dlatego również podmiot w nim pominięty może zaskarżyć orzeczenie działowe. Chodzi tu bowiem o tzw. roszczenia wielokierunkowe, co do których sąd nie jest związany treścią wniosku i z urzędu rozstrzyga, komu prawo spadkowe przysługuje i kto jest uprawniony do partycypowania w spadku. Sąd Najwyższy wskazał, że jedynie gdy chodzi o roszczenia nienależące do istoty działu, rozstrzygane tylko wtedy, jeżeli zostały zgłoszone w sprawie działowej celem ostatecznego zakończenia wszystkich spornych kwestii między spadkobiercami, sąd powinien wydać orzeczenie uwzględniające bądź oddalające te roszczenia, a gdyby orzeczenia takiego nie zamieścił w sentencji postanowienia działowego, uczestnikowi, który roszczenia te zgłosił, przysługuje wniosek o uzupełnienie postanowienia na podstawie art. 351 w związku z art. 13 § 2 k.p.c.

Podobnie w uchwale z dnia 21 lipca 1988 r., III CZP 61/88 (OSNCP 1989, nr 10, poz. 160) Sąd Najwyższy stwierdził, że w razie nierozstrzygnięcia przez sąd pierwszej instancji w sentencji postanowienia dokonującego działu spadku o roszczeniach z tytułu posiadania rzeczy należącej do spadku i pobierania z niej pożytków, zainteresowanym uczestnikom przysługiwała rewizja, a nie wniosek o

uzupełnienie postanowienia działowego. Zwrócił uwagę, że przyjęcie w takiej sytuacji niedopuszczalności środka odwoławczego od postanowienia działowego w części nierozstrzygającej o roszczeniach przewidzianych art. 686 k.p.c. powodowałoby w konsekwencji niemożność korygowania orzeczeń nawet oczywiście rażąco nieprawidłowych.

W postanowieniu z dnia 3 października 2003 r., III CKN 1529/00 (nie publ.) Sąd Najwyższy uznał, że w razie nierozstrzygnięcia przez sąd pierwszej instancji w sentencji postanowienia o dziale spadku o roszczeniach z tytułu posiadania rzeczy należącej do spadku i pobierania z niej pożytków, uczestnikom przysługuje apelacja, a nie wniosek o uzupełnienie postanowienia, a postanowieniu z dnia 21 sierpnia 2008 r., IV CZ 62/09 (nie publ.) przyjął, że jeżeli sąd, wydając w postępowaniu o podział majątku wspólnego postanowienie wstępne przewidziane w art. 685 w związku z art. 567 § 3 k.p.c., nie rozstrzygnął w sentencji, czy niektóre przedmioty należą do majątku wspólnego, zainteresowany może zaskarżyć to postanowienie apelacją.

Przyjmuje się jednak również, że w przewidzianej sytuacji uczestnikowi przysługuje nie środek odwoławczy, lecz wniosek o uzupełnienie postanowienia, zgodnie ze stosowanym odpowiednio art. 351 § 1 k.p.c., stanowiącym, iż wniosek o uzupełnienie wyroku dopuszczalny jest m.in. wówczas, gdy sąd nie zamieścił w wyroku dodatkowego orzeczenia, które według przepisów ustawy powinien był zamieścić z urzędu. Twierdzi się, że nie ma żadnych podstaw do uznania, iż postanowienie działowe (także wstępne) ma mieć tylko postać ustaleń pozytywnych, a w razie ustaleń negatywnych wystarczy zajęcie stanowiska w uzasadnieniu orzeczenia. We wszystkich sytuacjach, w których przepisy przewidują w postępowaniu działowym orzekanie z urzędu, sąd powinien wydać w tym przedmiocie orzeczenie pozytywne lub negatywne i orzec o całości żądań, a jeżeli tego nie uczynił, zachodzą przewidziane w art. 351 w związku z art. 13 § 2 k.p.c. podstawy do żądania uzupełnienia postanowienia, a środek odwoławczy jest niedopuszczalny.

Stanowisko takie zajął Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 12 listopada 1974 r., III CZP 69/74 (OSP i KA 1976, nr 6, poz. 114), w której stwierdził, że jeżeli sąd, wydając w postępowaniu o dział spadku postanowienie wstępne przewidziane w art. 685 k.p.c., nie rozstrzygnął w sentencji, czy niektóre sporne przedmioty należą do spadku, uczestnik może żądać uzupełnienia postanowienia wstępnego na

zasadach ogólnych. Jeżeli natomiast uzupełnienie postanowienia wstępnego nie nastąpiło, sąd może w toku postępowania działowego wydać dalsze postanowienia wstępne w zakresie nieobjętym postanowieniem wstępnym wydanym poprzednio. O sporze w rozumieniu art. 685 k.p.c. można mówić wówczas, gdy stanowiska spadkobierców są przeciwstawne i dlatego spór ten powinien być rozstrzygnięty w sensie pozytywnym albo negatywnym; jeżeli sąd, wbrew obowiązkowi, nie obejął sentencją orzeczenia wszystkich kwestii należących do jego kognicji, mają zastosowanie przepisy o uzupełnieniu orzeczenia.

W uchwale z dnia 15 czerwca 1976 r., III CZP 12/76 (OSPika 1977, nr 2, poz. 26) Sąd Najwyższy przyjął, że uczestnik postępowania o podział majątku objętego wspólnością ustawową może zgłosić na podstawie art. 351 § 1 w związku z art. 13 § 2 k.p.c. wniosek o uzupełnienie postanowienia o podziale tego majątku przez orzeczenie o terminie i sposobie uiszczenia dopłaty pieniężnej wyrównującej wartość udziału w majątku wspólnym, chociażby w postępowaniu o podział nie żądał rozłożenia dopłaty na raty; orzeczenie w przedmiocie dopłat lub spłat jest obligatoryjne, bez względu na to, czy uczestnicy postępowania zgłosili odpowiednie wnioski. Jeżeli zatem wbrew temu nakazowi sąd nie zamieścił w postanowieniu orzeczenia w tym przedmiocie, a uzasadnienie nie wskazuje na to, że problem ten w ogóle miał na względzie, uczestnikowi przysługuje wniosek o uzupełnienie postanowienia. Należy podkreślić, że wskazana uchwała dotyczy innego stanu faktycznego i prawnego niż leżący u podstaw rozważanego zagadnienia prawnego, gdyż odnosi się do sytuacji, w której nie tylko w sentencji postanowienia działowego brak rozstrzygnięcia w przedmiocie spłat i dopłat, lecz także w uzasadnieniu nie ma na ten temat rozważań sądu. (...)

Przedstawiony przegląd orzecznictwa wskazuje, że zdecydowanie przeważa pogląd, iż jeżeli sąd w postanowieniu działowym nie zaliczył do dzielonej masy majątkowej jednego ze spornych składników oraz nie rozstrzygnął, czy wchodzi on do dzielonego majątku, czy też jest składnikiem majątku jednego z uczestników, natomiast zajął w tym zakresie stanowisko w uzasadnieniu orzeczenia, uczestnikowi żądającemu zaliczenia tego składnika do dzielonego majątku przysługuje apelacja a nie wniosek o uzupełnienie postanowienia. (...)

Za tym poglądem, który należy podzielić, przemawia przede wszystkim charakter orzeczeń wydawanych w sprawach działowych, obejmujących i rozstrzygających wszystkie kwestie związane z dzielonym majątkiem. W tych

sprawach sąd z urzędu ustala skład i wartość majątku ulegającego podziałowi (art. 684 k.p.c.) oraz rozstrzyga spory o prawo żądania dokonania podziału i o prawo własności poszczególnych przedmiotów, jak również wzajemne roszczenia współwłaścicieli (współspadkobierców) z tytułu posiadania rzeczy (art. 618 k.p.c.). Jak podkreśla się w literaturze, w takim wypadku, gdy z mocy przepisu szczególnego sąd w pewnym zakresie orzeka z urzędu, w sentencji postanowienia działowego zamieszcza jedynie rozstrzygnięcia pozytywne i to także wtedy, gdy uczestnik postępowania zgłosił wniosek o rozstrzygnięcie spornego zagadnienia, np. przynależności danego przedmiotu do dzielonej masy majątkowej. Jeżeli sąd taki wniosek, leżący w zakresie kwestii rozstrzyganych z urzędu, rozstrzygnął w inny sposób niż zgłoszony we wniosku, nie zamieszcza negatywnego rozstrzygnięcia w postanowieniu, a jedynie omawia je w uzasadnieniu postanowienia. Oznacza to, że wniosek w całości lub części nie został uwzględniony (por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 17 września 1969 r., III CZP 70/69).

Odnosi się to także do rozstrzygnięcia zawartego w postanowieniu wstępnym, o którym mowa w art. 685 k.p.c., inaczej bowiem niż w procesie, sąd w postępowaniu nieprocesowym, wydając postanowienie wstępne dotyczące kwestii wskazanych w art. 685 k.p.c., rozstrzyga ostatecznie i w całości zaistniałe spory o istnienie uprawnienia do żądania działu spadku oraz spory między współspadkobiercami o to, czy pewien przedmiot należy do spadku. Jeżeli postanowienie takie zostało wydane dlatego, że istniał spór, czy dany przedmiot należy do spadku, czy też stanowi własność jednego ze spadkobierców, sąd – uznając, że należy on do spadku – umieszcza o tym rozstrzygnięcie pozytywne w postanowieniu wstępnym, zaliczając sporny przedmiot w skład masy spadkowej. Jeżeli natomiast uznał, że sporny przedmiot stanowi własność jednego ze spadkobierców, wobec czego nie wchodzi w skład masy spadkowej, nie musi zamieszczać rozstrzygnięcia negatywnego w postanowieniu wstępnym; wystarczy, że da temu wyraz w uzasadnieniu postanowienia. Niewymienienie tego składnika w postanowieniu nie stanowi zatem – w rozumieniu art. 351 § 1 w związku z art. 13 § 2 k.p.c. – braku rozstrzygnięcia sporu o ten przedmiot ani niezamieszczenia dodatkowego orzeczenia, które według przepisów ustawy sąd powinien zamieścić z urzędu; jest merytorycznym rozstrzygnięciem negatywnym, odpowiadającym niezaliczeniu danego przedmiotu do spadku. Nie ma więc podstaw do żądania

uzupełnienia postanowienia przez orzeczenie, że przedmiot ten nie należy do spadku, natomiast uczestnikowi postępowania, który żądał zaliczenia przedmiotu do masy spadkowej i objęcia podziałem, przysługuje apelacja.

Z tych względów Sąd Najwyższy udzielił odpowiedzi, jak w uchwale. (...)